

ÜMMET ÇAĞINDA AHLÂK KİTAPLARIMIZ

AGÂH SIRRI LEVEND

Ümmet çağında ahlâkın kaynağı dindir. Din, “hayr” ve “şerr” in Tanrı’dan olduğunu bildirir. “İrade-i cüz’iyye” sahibi olan insan, bu iradesiyle hayrı işliyecek, şerden kaçınacaktır. Hayrın amacı “hayr-ı a’lâ”dır. İnsan, nefsine ve başkalarına karşı yükümlü olduğu görevleri tanıyıp yerine getirmek, güzel huylar edinip iyilik etmekle buna erişebilir.

“Mekârimü’l-ahlâk”, “ahlâk-ı hasene”, “ahlâk-ı hamide” denilen iyi huylar : adaletten ayrılmamak, kişi hakkı tanımak, harama el sürmemek, yumuşak başlı, alçak gönüllü, temiz yürekli, eli ve sofrası açık olmak, zavallılara acımak, düşkünlere yardım etmek, kimseye dil uzatmamak, dilini tutmak, hoşgörüyü alışmaktır. Bunlara, sabır ve tevekkül ile kadere inanmak da eklenir. Dinde ve ahlâkta asıl olan “hayr”dır.

Kaçınılması gereken başlıca kötü huylar ise : yalancılık, kıskançlık, kendini beğenme, çabuk öfkelenme ve iki yüzlülüktür.

Ahlâkın tesbit ettiği kurallar, islâm dininin kaynağı olan Kur’an’a ve Hadis’e dayanır. Şeriat hükümleri, dinî ahlâkın da esaslarını çizmiştir. Kişi, dinî “farîza”larını yerine getirmekle birlikte, “tasfiye-i vicdan” ve “tezhîb-i ahlâk” etmiş olmalıdır ki, gerçek müslüman ve iyi bir insan olabilsin.

Eski Yunanda Fısagor’dan sonra Sokrat, Eflâtun ve Aristo ile, ahlâk ayrı bir bilim haline sokulmuştur.

Daha çok Eflâtun ile Aristo’dan esin alan İslâm filozofları, bilimlerini ayırırken ahlâka da büyük yer vermişlerdir. Bu ayırımı göre metafizik (mâba’de’t-tabia), psikoloji (ma’rifetü’n-nefs), mantık ve ahlâk, felsefe (hikmet) nin dört büyük koludur. Ayrıca ahlâk, “tedbir-i menzil” ve “tedbir-i müdün” ile birlikte aklî bilimlerin “hikmet-i amelîyye” adı altında “amelî” bölümünde yer alır.

Klâsik ahlâk kitapları genel olarak “ilm-i ahlâk” başlığını taşır. Bu eserlerde, önce ahlâkın tanımı yapılarak amacı belirtilir. Buna göre ilm-i ahlâk : “Meslek-i hakikî-i beşerîyi ta’yin eden, ta’bir-i âharla

kuvâ-yı nefsi-nâtıkayı mertebe-i matlûbeyeye sevk eyliyen” kurallardan toplanmıştır.

Bu eserlerde ahlâk “nazari” ve “amelî” olarak ikiye ayrılır. Nazari bölümünde ahlâkın kaynağı araştırılır. Görevle hak arasındaki ilişki, görevi kavramakta vicdanın rolü, insanın sorumluluğu, “hayr”ın, “haz” ve “fayda” ile ilişkisi araştırılır. İnsanın davranışlarında iradenin rolü, insanın karakteri, karakterin değişip değişmeyeceği gibi bahisler ele alınır. Bunun daha yüksek derecesi, ahlâk felsefesini meydana getirir.

“Mütekellimin” ve “müteahhirin” denilen eski ve yeni islâm filozofları, izledikleri felsefenin esasına göre, bu bahislerde ayrı düşünceler ortaya koymuşlardır.

Amelî bölümünde ise, insanın toplum içinde yükümlü olduğu görevlerin ayırımı yapılır. Görevler nefse, aileye, yurda ve insanlığa olmak üzere dörde ayrılır :

1 — İtidal, sebat, irade, iradeye hâkim olmak (zabt-ı nefis), cestsurluk, alçak gönüllülük, ağırbaşlılık, kibir ve gururdan kaçınma, utanma, sağlık, çalışma, tutum, cömertlik;

2 — Evlilik, ana ve baba hakkı, ana ve babanın çocuk üzerindeki görevi, komşu hakkı, büyüklere saygı, küçüklere sevgi;

3 — Yurt, yurt sevgisi, vergi, askerlik, memurluk ve bunların vasıfları;

4 — Namus, haysiyet, başka dinlere saygı, başkalarının malına göz dikmemek, sözde durmak, kerem, şefkat, sadaka, fedakârlık, iyilik, nezaket, af, insaf, dostluk, yabancılara karşı davranış gibi konular yer alır.

Görülüyor ki, ahlâkın dinle yakın ilgisi dolayısıyla, ahlâkî konularla dinî konuların bir kısmı birleşmiş bulunmaktadır. Meselâ hayr, haz, ve fayda kavramları ile, irade-i cüz’iyye, kaza ve kader bahisleri Kelâm’ın sınırları içine girer.

Sabır, kanaat ve tevekkül gibi sorunlarla, zulüm, adalet ve cömertlik gibi bahisler de dinî eserlerde önemle yer alır. Amelî ahlâkın ele aldığı sorunlardan bir kısmı da psikoloji ve sosyoloji ile ilgilidir. Ahlâkın başheca amaçlarından biri olan “tasfiye-i vicdan” ise tasavvufun da esasları arasındadır.

Dinî ahlâk, ümmet çağı fikir hayatının temelidir. Çağdaş anlayışla toplumdaki edebî gelişmeleri fikir tarihi içinde izleyip incelemek zo-

runda olan edebiyat tarihçisi için ahlâk kitapları, üzerinde önemle durulacak eserlerdir. Kaldı ki, ümmet çağındaki ahlâkî eserlerin çoğu, sanat anlayışı ve üslûba verilen önem bakımından, geniş anlamıyla edebî eserlerin sınırları içine de girer.

Bunun içindir ki, kitaphıklardaki sürekli araştırmalarım sırasında, ahlâk kitaplarını da tarayıp fişlemeyi görevlerim arasında saydım. Böylece ayrı bir yığın meydana geldi. Bunları sınıflandırarak ahlâk üzerinde çalışacak meraklılara sunuyorum¹.

AHLÂK KİTAPLARININ NİTELİĞİ:

Ümmet çağında ahlâkî dinî esaslardan, hattâ tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığına göre, bir eser için dinî, tasavvufî, ahlâkî vasıflardan birini kesin olarak vermek kolay değildir. Dinî bir eser aynı zamanda tasavvufî, dinî ve tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlâkî olabilir. Bunun içindir ki, ancak kapsadığı esas fikre bakarak, bir esere dinî, tasavvufî, ya da ahlâkî hükmünü verir ve o çerçeve içine alabiliriz.

Meselâ, *Pend-nâme* adı altında kaleme alınmış manzum ve mensur birçok eserler vardır. Bunlarda ahlâkî öğütler yer alır. Attar'ın *Pend-nâme*'si de, ahlâkî konulara değinmekle birlikte, ahlâkî tasavvuf açısından ele aldığı için, tasavvufî eserler arasına girer.

Bunun gibi, Aşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'si Türk dili ve edebiyatı bakımından olduğu kadar, fikir tarihimiz bakımından da çok önemlidir. Eserde ahlâkî konular geniş çapta yer alır. Fakat yazar, ele aldığı çeşitli konuları tasavvuf açısından incelediği için, eser, karakteri bakımından ahlâkî değil, tasavvufî eserler çerçevesine girer.

İşte ahlâk kitaplarını tespit ederken bu noktayı gözönünde bulundurmak gerekir. Bir kaç misal daha verelim.

“Ahadis-i Nebeviyye” adı altında toplanmış olan Peygamber'in sözleri çeşitli konuları kapsar. Bunlar arasında ahlâkî olanlar çoktur. Tanınmış kalem sahipleri, bunları kırk, ya da yüz hadis halinde bir

¹ Bu konuda Bursalı Tahir'in *Ahlâk kitaplarımız* (İstanbul, Necm-i istikbal M 1325) adlı küçük bir risalesi vardır. Yazar bu eserinde 108 kitapla müelifi hakkında kısa bilgi vermekte, ancak bu eserlerden yazmaların hangi kitaplarda bulunduğu, hangi numaralarda kayıtlı olduğu bildirilmediği gibi, basılmış olanların da hangi tarihlerde, nerelerde basıldığı gösterilmemiştir. Konu birliği dolayısıyla bazı dinî ve tasavvufî eserlerle siyaset-nameler de bu listeye girmiştir.

araya toplamışlardır. Bu bakımdan hadisler, dinî eserlerin de, ahlâkî eserlerin de en gür kaynağıdır. Fakat hadisler, asıl dinî çerçeve içinde yer alır.

Ġazālî Ebū Hāmid b. Muḥammed (O. H. 505 = M. 1111) in *İhyāü 'ulūmî'd-dîn*² adlı Arapça eseri, dinî akidelerden, ahlâkî sorunlardan, tasavvufî inançlardan bahseder. Bu niteliğiyle dinî, ahlâkî ve tasavvufî eserlere kaynak olmuştur. Fakat eser "dinî mevıza"lar arasında yer alır.

Yine Ġazālî'nin *Bidāyetü'l-hidāye*³ adlı Arapça eseri de türlü eserlere kaynak olmakla birlikte dinî mevızadır⁴.

ARAPÇA ESERLER :

Ahlâk kitaplarına kaynak hizmeti gören Arapça eserlerin başlıcaları şunlardır :

İbnü'l-muḳaffa' 'Abdullah (Ö. H. 142 = M. 759), *Risāle li'l-ahlāk fî hikmeti'l-'ameliyyeti ve's-siyāse*⁵.

İbni Sina Ebu Ali Hüseyin (Ö. H. 428 = M. 1036), *Risāle fî 'ilmi'l-ahlāk* (ahlâkî erdemlerin usulü ve furuu; usul : iffet, şecceat, hikmet, adalet; furu' : cömertlik, kanaat, sabır, hılim, kerem, af vb; bunların tanımlanması ve açıklanması)⁶.

İbnü Miskeveyh Ebū 'Alî Aḥmed b. Muḥammed b. Ya'ḳūb (Ö. H. 421 = 1030), *Tehzîbü'l-ahlāk ve Tathîrü'l-a'rāk* (6 makale; baş tarafta kitaba ve yazarına dair bilgi vardır)⁷.

² Kahire, Bulak 1269; Luknov 1281; Mısır 1282, 1306; Kahire, Bulak 1289 ('*Avārifü'l-ma'ārif* ile birlikte); Kaire Mat. El Ezheriyye 1316 ('*Avārifü'l-ma'ārif* ile birlikte); Mat. El Meymene 1323; Mat. Darü'l-kütübü'l-Arabiyye 1332-33.

³ *Bidāyetü'l-hidāye*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1333; Bayezit Ktp., No. 3740-3742.

⁴ Bu konuda *Dinî edebiyat* adlı esirimizde genişçe bilgi verilmiştir (eser Diyanet İşleri Başkanlığınca bastırılacaktır).

⁵ *Risāle li'l-ahlāk*, İst. Üniver. Ktp., Ay, No. 6377/4.

⁶ *Risāle fî 'ilmi'l-ahlāk*, İstanbul, Mat. El Cevaib 1298; Mısır, Mat. El Hindiyye 1326; Mısır, Mat. Kürdistanü'l-ilmiiyye 1328. Yazmaları: Topkapı, III. Ahmet No. 2447 (mecmua içinde); Ayasofya Ktp., No. 4853 (mecmua içinde); Nuruosmaniye Ktp., No. 4894 (mecmua içinde).

⁷ *Tehzîbü'l-ahlāk*, Kahire 1298/99. Yazmaları : Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1836; Bayezit Ktp., Veliyyeddin No. 1936.

Mâverdi Ebû'l-Hasan 'Alî b. Muhammed (Ö. H. 450 = M. 1058), *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (5 bab : 1 akılda, 2 ilimde, 3 dinde, 4 dünyada, 5 nefste) ⁸.

Ğazâlî Ebû Hâmid b. Muhammed (Ö. H. 505 = M. 1111), *Kitâbü Eyyühe'l-veled* (öğütler) ⁹.

Zemaşşerî Cârullah Ebû'l-Kâsım Maḥmūd b. 'Ömer (Ö. H. 538 = M. 1143), *Nevâbiġu'l-kelim* (öğüt verici güzel sözler) ¹⁰.

Zernühi Burhânü'd-dîn (Ö. H. 645 = M. 1247), *Et Ta'limü'l-müte'allim* (ilim, niyet, ihtiyarü'l-ilm, ta'zimü'l-ilm, cid, bidayetü's-sebeb, tevekkül, vaktü't-tahsil, şefkat, istifade, takvâ, hıfz, celbü'r-rızk) ¹¹.

İci 'Azudu'd-dîn 'Abdur-Raḥman b. Aḥmed (Ö. H. 756 = M. 1355) *Ahlâk-ı 'Azudî* (kısa 4 makale) ¹².

Kitaplıklarda görülen birkaç eser :

Mahmut Üsküdarî (XVII. yüzyıl), *Câmi'u'l-fazâ'il ve Kâmi'u'r-rezâ'il*, yazıldığı tarih : H. 1038 = M. 1628 ¹³.

Ca'fer b. Şemsü'd-dîn, *El Âdâb fi 'ilmi'l-ahlâk* ¹⁴.

Yazarı bilinmiyen, *Hukûku'l-vâlid ma'a'l-veled* ¹⁵

⁸ *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, İstanbul 1299; Kahire 1309-10; yazmaları : Ayasofya Ktp., No. 1639-1641; Bayezit Ktp., Veliyeddin No. 1625. Bergamalı Cevdet tarafından Türkçeye çevrilmiştir (3 cüz).

⁹ *Eyyühe'l-veled*, Viyana 1838. Gelibolulu Âlî tarafından bazı eklerle Türkçeye çevrilmiştir. (Bk. İbnülemin Mahmut Kemal, *Menakıb-ı hünerveran*); Mehmet Reşid tarafından da Türkçeye çevrilmiştir : İstanbul, İstapan Mat. 1305 (Şeriat-ı garra-yı Ahmediyeye; Ahlâk-ı seyyieyi ahlâk-ı haseneye çevirme).

¹⁰ *Nevâbiġu'l-kelim*, Ayasofya Ktp., No. 4339. Yusuf Sıtkı b. Ömer (Ö. H. 1319 = M. 1901) tarafından *Maḥâsinü'l-ḥusâm* adı altında şerh edilmiştir. İstanbul'da basılmıştır (basım kaydı yok); Ali Nazima tarafından Türkçeye çevrilmiştir : İstanbul, Ş. Mürettibiye Mat. 1303 (Kelimat-ı fasiha ve cümel-i beliga...)

¹¹ *Et Ta'limü'l-müte'allim*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 641; Atıf Ef. Ktp., No. 1729-1732. İbni İsmail tarafından H. 996 = M. 1587 de şerh edilmiştir : Bayezit Ktp., Veliyeddin No. 1941-1943; Atıf Ef. Ktp., No. 1733; Mustafa b. Ömer b. Mehmet (XVII. yüzyıl) tarafından da Türkçeye çevrilmiştir : Bayezit Ktp., No. 1421.

¹² *Ahlâk-ı 'Azudî*, İst. Üniver. Ktp., Ay, No. 6377/8; Süleymaniye Ktp., Aşir Ef. No. 440/1; Nuruosmaniye Ktp., No. 2247. Taşköprüzade Ahmet (Ö. H. 961 = M. 1553) tarafından şerhedilmiştir; Bayezit Ktp., Veliyeddin No. 1940; Mehmet Emin İstanbulî b. Şeyh Seyyit Mehmet Esat Ayantabî (Abdülaziz zamanı) tarafından *Mel-zemetü'l-ahlâk* adı altında Türkçeye çevrilmiştir : İstanbul, Mat. Âmire 1281.

¹³ *Câmi'u'l-fazâ'il*, Bayezit Ktp., Veliyeddin No. 1879.

¹⁴ *El Âdâb*, Ayasofya Ktp., No. 2836.

¹⁵ *Hukûku'l-vâlid*, Bayezit Ktp., Veliyeddin No. 1938.

FARŞÇA ESERLER :

Tūsī Naşirü'd-dīn Muhammed b. Hasan (Ö. H. 672 = M. 1273) *Ahlāk-ı Nāşirī* (Miskeveyh'in eserinden *Kitābü't-Tahāre*'nin çevirisi, buna medenî ve menzilî kısmı eklenmiş. Bahisler : Mekârimü'l-ahlāk, mahiyet-i hulk ve aksamı, ahlāk-ı zemimededen tathir-i nefis, sahavet ve buhl, izzet ve zillet, batalet ve kesel, tevazu' ve tekebbür, sebat ve tereddüt, cidd ve cehd, hayâ, hazm, hased ve hıkd, hulf-i ve'de, denaat ve zıddı, mezemmet-i gıybet, hıfz-ı ayb, merhamet, sıdk, kizb, hamd ve zıddı, şecaat, sabır, zarar ve anâ, tama', adl ve zıddı, hitab, ucb, af, iffet, hilm, fikret, rufk ve hulk, kanaat ve hırs, şükr ve küfran, kitman-ı sır, lehv ve lu'b, meşveret, siayet ve nemime, vefa, hidayet)¹⁶.

Devvānī Celālū'd-dīn Muhammed b. Es'ad (Ö. H. 908 = M. 1502), *Ahlāk-ı Celālī* (*Levāmi'u'l-işrāk fī mekârimi'l-ahlāk*), Hikmetü'l-ame-liyye ve'l-menziliyye ve'l-medeniyye¹⁷.

Kāşifī Hüseyin b. 'Alī Vā'ız (Ö. H. 910 = M. 1504), *Ahlāk-ı Muhsinī*, (40 bab üzerine tertiplenmiştir; 900 tarihinde yazılmış ve Hüseyin Baykara'ya sunulmuştur)¹⁸.

Kitaplıklarda görülen bazı eserler :

Ebū Muhammed Rūzbahānī's-Şirāzī, *Ahlāk-ı Şemsī*¹⁹.

¹⁶ *Ahlāk-ı Nāşirī*, Topkapı, Revan Ktp., No. 394, 395; Mehmet Reşat Ktp., No. 921; Nuruosmaniye Ktp., No. 2265-2268; Ayasofya Ktp., No. 2831-2834.

¹⁷ *Ahlāk-ı Celālī*, Topkapı, III. Ahmet Ktp., No. 1470; Hazine Ktp., No. 351; Nuruosmaniye Ktp., No. 2325, 2541-2543; Ayasofya Ktp., No. 2906.

¹⁸ *Ahlāk-ı Muhsinī*, Kalküte 1809. Yazmaları : Topkapı, Revan Ktp., No. 392; Hazine Ktp., No. 345; Mehmet Reşat Ktp., No. 755. Süleymaniye Ktp., Lala İsmail No. 239, 240; Nuruosmaniye Ktp., No. 2262-2264; Ayasofya Ktp., No. 2829, 2830; Üsküdar Selimiye Ktp., No. 382. Çevirileri : Ebülfazl Mehmet Defteri (Ö. H. 982=M. 1574), Topkapı, Hazine Ktp., No. 347; Ayasofya Ktp., No. 2828; Süleymaniye Ktp., Fatih No. 3688. Firaki Abdurrahman (Ö. H. 983 = M. 1575), Topkapı, Revan Ktp., No. 393, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3773. Pîr Mehmet Azmi (Ö. H. 990=M. 1582), *Enisü'l-'arîfîn* adıyla 974 de, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 283, 2745, 2757; Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 629; Lala İsmail No. 243; Şehit Ali Paşa No. 1533; Nuruosmaniye Ktp., No. 2246, 2280, 2281, 2302, 2303; Ankara D. T-C. Fak. Ktp. Muzaffer'den alınan kitaplardan, liste 1, No. 246. Abdülaziz, Hoca Sadettin'in oğlu, I. Ahmet adına, Süleymaniye Ktp., Fatih No. 3467. Taib Ahmet Osmanzade (Ö. H. 1136 = M. 1723), özet olarak, *Ahlāk-ı Ahmedî* adıyla, 1121 de yazılmış, III. Ahmet'e sunulmuştur. İstanbul, Mat. Âmire 1256; yazmaları : Topkapı, Revan Ktp., No. 2006/1. Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1806; Nuruosmaniye Ktp., No. 2244, 2245.

¹⁹ *Ahlāk-ı Şemsī*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail No. 237.

Muhammed, Hüseyin b. Muhammedi'l-İsferâ'îni (belki de müstensih), *Mekârimü'l-ahlâk*, H. 672 de yazılmış, Naşr b. Muhammedi'l-Dihistânî'ye sunulmuştur²⁰.

BAZI ÇEVİRİLER :

Bunlardan başka, kitaplıklarda görülen Arapça ve Farsçadan çevrilmiş bazı eserler :

Hüseyin Tevfik, *Mi'yâr-ı hüsn-i ahlâk* (Gazâlî'nin *Ihyâü'l-ʿulûm* adlı eserinden seçmeler²¹; *Mizân-i ülfet* (Gazâlî'nin *Ihyâü'l-ʿulûm*'undan ahlâk bahsi)²².

Ömer Âdil, *ʿİlm-i ahlâk* (Gazâlî'den)²³.

Farukî Abdullah Hasib, *Mısbâhu'n-neccâh* (Gazâlî'nin *Vaşâyâ-yi hikemiyye*'sinden)²⁴.

Ahmet Muhtar Giritli, *Mahâsin-i ahlâk* (Muhyî'd-dîn-i ʿArabî'nin *Fahrü'd-dîn-i Râzî*'ye yazdığı ahlâka dair eserinden)²⁵.

İzzet, *Terceme-i risâle-i Dürcü'd-dürer* (Sühreverdî Şihâbü'd-dîn Ebû Hafş ʿÖmer'in eserinden; ahlâkî övütler; çok gülme, sır saklamama, düşmanlık gibi)²⁶.

Hacı Zihni (Ö. H. 1329 = M. 1911), *Feyz-i Yezdân* (İbnü'l-verdî'nin *Naşihatü'l-ihvân* adlı *Kaşide-i Lâmiyye*'sinin çevirisi)²⁷.

Osman Rasih, *Mükâlemât-ı edebiyye* (Farsça *Zafer-nâme* adlı eserden : Büzüremihr ile üstadı arasında geçen ahlâka dair 60 soru)²⁸.

Yazarı bilinmeyen, *Enisü'l-ʿarifîn* (Emîr Caʿfer Tuğrâ'î'nin Farsça eserinden), Ali Pş. adına, "dürc-i dürer-i hikmet ve bürc-i derya-yı pend ü nasihat"²⁹.

²⁰ *Mekârimü'l-ahlâk*, Ayasofya Ktp., No. 2093, 2095, 2835, 2902/1, 2903 (2902 numaralı nüsha müellifin el yazısıyla, ötekilerde müellif adı yok).

²¹ *Mi'yâr-ı hüsn-i ahlâk*, İstanbul, Mat. Osmaniye 1305, 1315.

²² *Mizân-ı ülfet*, İstanbul, Mat. Osmaniye 1305.

²³ *ʿİlm-i ahlâk*, İstanbul, Kasbar Mat. 1313.

²⁴ *Mısbâhu'n-neccâh*, İstanbul, Mat. Osmaniye 1308.

²⁵ *Mahâsin-i ahlâk*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1314.

²⁶ *Dürc-i dürer*, İstanbul, Ceride-i askeriye Mat. 1297.

²⁷ *Feyz-i Yezdân*, İstanbul, Yahya Ef. Mat. 1292.

²⁸ *Mükâlemât-ı edebiyye*, İstanbul, Yahya Ef. Mat. 1290

²⁹ *Enisü'l-ʿarifîn*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1825; Ankara D. T-C. Fak. Ktp., Muzaffer'den alınan kitaplardan, liste I, No. 254.

Nevres-i Kadim (Ö. H. 1175 = M. 1761), *Mebâligü'l-hikem* ('Abdullahü'l-Enşârî-i Hirevî'nin Farsça *Naşâyih*'ından) ³⁰.

Kitâb-ı Güzide (Ebû Naşr b. Tâhir Serahsî'nin eserinden) ³¹

Rahmi Giridi, *Âdâb-ı insân* (Gazâlî'nin *Bidâyetü'l-hidâye*'sinden) ³².

Seyyit Mehmet Zühdü b. Mehmet b. Osman Zagferanî, *Pend-nâme-i Anûşîrevân* (Farsçadan) ³³.

Kaniî Ahmet, Bursalı (Ö. H. 1054 = M. 1644), *Şerefü'l-mülük fî'l-'adâleti ve's-sülûk* (*Ma'ârifü'l-'avârif* çevirisi), II. Selim için Tırhala'da H. 976 da yazmıştır. (Yazılış tarihi ile ölüm tarihi arasında 78 yıl geçmiş oluyor ki, ölüm tarihi yanlış olsa gerektir) ³⁴.

Seyyid Ali Fethi, *Terceme-i Naşâyih-ı Eflâtûn-ı İlahî* (birer ikişer cümlelik övütler) ³⁵.

Fatma Mebruke, *Terceme-i Naşihatü'l-hükemâ* ³⁶.

Ali Nazmi, *İlâveli Naşihat-ı hükemâ* ³⁷.

Pend-nâme-i Lokmân Hekîm çevirisi (manzum) ³⁸.

Naşihat-ı hükemâ ³⁹.

AHLÂK KİTAPLARINI SINIRLANDIRMA ;

Ümmet çağındaki ahlâk kitaplarımızı, konularına ve amaçlarına göre şöyle sınıflandırabiliriz :

- a – Genel ahlâk;
- b – Siyaset-nameler ⁴⁰;
- c – Nasihat-nameler;
- d – Mevıza yollu eserler;
- e – Ahlâkî güzel sözler;
- f – Fütüvvet-nameler;
- g – Kabus-name çevirileri;

³⁰ *Mebâligü'l-hikem*, İstanbul, 1304.

³¹ *Kitâb-ı Güzide*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 1935.

³² *Âdâb-ı insân*, Millet Ktp., Emiri, şeriye No. 664.

³³ *Pend-nâme-i Anûşîrevân*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 1981.

³⁴ *Şerefü'l-mülük*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1900 (istinsah tarihi 995).

³⁵ *Terceme-i Naşâyih-ı Eflâtûn*, İstanbul, İstihkâm alayı litografya Mat. 1280.

³⁶ *Terceme-i Naşihatü'l-hükemâ*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1299.

³⁷ *İlâveli Naşihat-ı hükemâ*, İstanbul, Kasbar Mat. 1308.

³⁸ *Pend-nâme-i Lokmân Hekîm*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1324.

³⁹ *Naşihatü'l-hükemâ*, İstanbul, Mek. Harbiye Mat. 1287.

⁴⁰ *Siyaset-nameler* ayrıca hazırlanmıştır, bk. Agâh Sırrı Levend, *Siyaset-nameler*, *Türk dili araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1962 den ayırılım, 1963.

- h – Kelile ve Dimne çevirileri;
- i – Hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler;
- j – Ahlâkî fıkralar ve hikâyeler;
- k – Atasözleri;
- l – Türlü eserler;

Bu bölümlerde ayrı ayrı yer alan eserler arasında, bazı konularda birleşmiş olanlar vardır. Meselâ Siyaset-namelerde, başlıca zulüm ve adalet üzerinde durulur. Halbuki bunlar, genel ahlâkın da ele aldığı bahisler arasındadır. Kabus-name'nin bahisleri arasında “fütüvvet” önemle yer alır. Nasihat-name'lerde genel ahlâkla ilgili konular da bulunur. Nasihat-name'lerle mevızalar arasındaki fark ise, konudan çok şekildedir.

Bununla birlikte bu sınıflandırma, ahlâk kitaplarımızın ele aldığı konularla güttüğü amaçlara göre en uygun olanıdır.

GENEL AHLÂK :

Edib Ahmet Yugnaklı (XII. yüzyıl), ‘*Atebetü'l-hakâyık*, Dâd Spehsalar Beg adına ⁴¹.

Ali Şir Nevaî (Ö. H. 906 = 1501), *Maḥbûbü'l-ḫulûb* ⁴².

Ali Çelebi, Kınalızade Alâettin (Ö. H. 979 = M. 1571), *Ahlâk-ı ‘Alâ’î*. H. 963 de Şam Emîri Ali Paşa adına yazılmıştır (yazar *Celâlî*, *Nasirî* ve *Muhsinî*'den faydalanmış, kendisi de bazı eklemeler yapmıştır) ⁴³.

Taip Ahmet, Osmanzade (Ö. H. 1136 = M. 1723), *Hulâşatü'l-ahlâk* (Hikmet-i ameliyye, *Ahlâk-ı ‘Alâ’î*'nin özeti) ⁴⁴.

Derviş Muhyi, Muhittin Mehmet Gülşeni, Etmekçizade, Edirneli (Ö. H. 1014 = M. 1605), *Ahlâku'l-kirâm*. H. 993 de yazılmıştır (993

⁴¹ ‘*Atebetü'l-hakâyık*, Ayasofya Ktp., No. 4757. Necib Asım yayımı : İstanbul 1334, Uygurca metniyle birlikte, *Hibetü'l-hakayık* adıyla; TDK yayımı : Ankara 1951, *Atebetü'l-hakayık* adıyla, hazırlıyan : Reşit Rahmeti Arat.

⁴² *Maḥbûbü'l-ḫulûb*, İstanbul Mat. Âmire 1289, Moskova 1948, Kononov'un ön-sözüyle.

⁴³ *Ahlâk-ı ‘Alâ’î*, Mısır, Bulak 1284 (bk. Ferit Kam, Kınalızade Ali Çelebi), *Darülfünun edebiyat Fakültesi mecmuası* 1332, yıl 1, sayı 4; bk. Celâl Saraç, *Ahlâk-ı Alâî*, *İslâm İlimleri Enstitüsü dergisi*, 1959, sayı 1.

⁴⁴ *Hulâşatü'l-ahlâk*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 647; Hacı Mahmut No. 2672/6; Nuruosmaniye Ktp., No. 2376.

ebcet hesabıyla kitabın adı), (3 fasıl : 1 tehzib-i ahlâk, 2 tedbir-i me-nazil, 3 siyaset-i müdün; sonu : mevıza ve nasayih) ⁴⁵.

Celâlzade, Koca Nişancı Mustafa (Ö. H. 975 = M. 1567), *Mevâhibü'l-Hallâk fi merâtibi'l-ahlâk*, kitabın bir adı da *Enisü's-salâtin ve Celisü'l-havâkin*, Kanunî Süleyman adına, (Ahlâk-ı hasene ve seyyie, 56 bap : iman, sıdk, ihlas, hayâ, rıza, saadet, şükür, uluvv-i himmet, tevazu', saltanat, adalet, şecaat vb) ⁴⁶.

Şemsettin Ahmet Sivasî (Ö. H. 1006 = M. 1567), *Mir'âtü'l-ahlâk ve Mirkâtü'l-eşvâk* (manzum, iyi ve kötü huylar, 20 bap) ⁴⁷.

Ahmet b. Hüsamettin Amasî (Ö. H. 1033 = M. 1623), *Mir'âtü'l-mülük* (1 tehzib-i ahlâk, tedbir-i menzil, siyaset-i müdün; 2 mevıza) ⁴⁸.

Münşi Çelebi, *Ahlâk risâlesi* ⁴⁹.

Yahya Bostanzade Tireli (Ö. H. 1052 = M. 1642), *Mir'âtü'l-ahlâk*, H. 1022 de yazılmış ve I. Ahmet'e sunulmuştur (yalnız iyi huylardan bahseder. 20 bap: ibadet, sabır ve şükür, şecaat, cidd ü cehd, rıza, vefa, ketm-i sır, seha, aff ü hilm, iffet ve şevk u mahabbet, hayâ ve tevazu', emanet ve sadakat, rıfk u şefkat, uluvv-i himmet, teenni ve müşavere, hılim, gayret, feraset, teyakkuz, ıgtınam-ı fırsat, hazm, sohbet-i ahıyar, riayet-i hukuk, saltanat, vezaret, terbiye-i hadem ü haşem ve evlâd; son : mevıza ve nasihat) ⁵⁰.

Yazarı bilinmiyen *Ahlâk risâlesi* (vücut-ı insanda lâzım olan itidal üç türlü olur : i'tidal-i Rabbanî, i'tidal-i ruhanî, i'tidal-i cismanî) ⁵¹.

Rıfat Mehmet Sadık Paşa (Ö. H. 1273 = M. 1856), *Risâle-i ahlâk* ⁵², *Zeyl-i Risâle-i ahlâk* ⁵³.

D. İzmirli, *Risâle-i ahlâk* ⁵⁴.

⁴⁵ *Ahlâku'l-kirâm*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 2769; Nuruosmaniye Ktp., No.2261.

⁴⁶ *Mevâhibü'l-Hallâk*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 706; Lâleli No. 1612; Nuruosmaniye Ktp., No. 2629, 2630; Ankara, D. T-C. Fak. Ktp., Muzaffer'den alınan kitaplardan, liste 2, No. 174.

⁴⁷ *Mir'âtü'l-ahlâk*, Süleymaniye Ktp., Fatih No. 2835; Şehit Ali Paşa No. 1555.

⁴⁸ *Mir'âtü'l-mülük*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1890; Aşir Ef. II. kısım, No. 319.

⁴⁹ *Ahlâk risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 1933/1.

⁵⁰ *Mir'âtü'l-ahlâk*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3537.

⁵¹ *Ahlâk risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 6449/1.

⁵² *Risâle-i ahlâk*, İstanbul, Mek. Tıbbiye Mat. 1263, 1306, 1308.

⁵³ *Zeyl-i Risâle-i ahlâk*, İstanbul, Mat. Âmire 1273.

⁵⁴ *Risâle-i ahlâk*, İstanbul 1389.

Osman Rasih (Ö. H. 1302 = M. 1884), *Āsār-ı Hamīde-i aklām*⁵⁵.
 Mehmet Sait, (Ö. H. 1337 = M. 1918), *Vazâ'ifü'l-inās*⁵⁶, *Ahlāk-ı hamīde*⁵⁷, *Ma'kes-i fazîlet*⁵⁸.

Neşet Kırımîzade, *Fihrist-i ahlāk*⁵⁹.

Abdülkayyum b. Ebdünnasır, *Ahlāk risālesi*⁶⁰.

Muallim Naci (Ö. H. 1310 = M. 1892), *Mekteb-i edeb*⁶¹.

Ali Ferruh, Çürüksulu Reşat Paşa'nın oğlu (Ö. H. 1324 = M. 1908), *Mebādī-i hikmet-i ahlāk*⁶².

Mahmut Esat, *Ahlāk risālesi*⁶³.

Rasih ve Şihab, *Ravzatü'l-ahlāk*⁶⁴.

Rıfat Paşa, *Risāle-i ahlāk*⁶⁵.

Yazarı gösterilmeyen, *Zübde-i 'ilm-i ahlāk* (askeri okullar öğrencilerine)⁶⁶.

Hasan Hüsnü Paşa Doyranî, (Ö. H. 1315 = M. 1897) *Hulāşa-i medeniyyet-i İslāmiyye*⁶⁷.

Ahmet Rifat, *Taşvîr-i ahlāk*⁶⁸, *Bergüzâr-ı ahlāk*⁶⁹.

Mehmet Necip, *Tebşiratü'l-insân* (ahlāk-ı memduha ve mezmume)⁷⁰

İbrahim Rifat Hilmizade, *Esāsü'l-ahlāk*⁷¹.

Dr. Hüseyin Remzi (Ö. H. 1314 = M. 1896), *Ahlāk-ı Hamīdî*⁷².

Rıfat b. Mehmet Emin, *Fazâ'il-i ahlāk*⁷³.

⁵⁵ *Āsār-ı Hamīde-i aklām*, İstanbul, Şeyh Yahya Mat. 1290.

⁵⁶ *Vazâ'ifü'l-inās*, İstanbul, Mat. Âmire 1292, 1294, 1303, 1311.

⁵⁷ *Ahlāk-ı Hamīde*, İstanbul, Elcevaib Mat. 1397.

⁵⁸ *Ma'kes-i fazîlet*, İstanbul, A. Asadoryan (Ş. mürettibiye Mat. 1319).

⁵⁹ *Fihrist-i ahlāk*, İstanbul, Mihran Mat. 1302.

⁶⁰ *Ahlāk risālesi*, Kazan 1890.

⁶¹ *Mekteb-i edeb*, İstanbul, Ş. mürettibiye Mat. 1303.

⁶² *Mebādī-i hikmet-i ahlāk*, İstanbul, Karabet ve Kasbar Mat. 1303.

⁶³ *Ahlāk risālesi*, İzmir 1309.

⁶⁴ *Ravzatü'l-ahlāk*, İstanbul, Kasbar Mat. 1309

⁶⁵ *Risāle-i ahlāk*, İstanbul, Mat. Osmaniye 1308 (tarihsiz bir basımı daha vardır).

⁶⁶ *Zübde-i 'ilm-i ahlāk*, İstanbul, Harbiye Mat. tarihsiz.

⁶⁷ *Hulāşa-i medeniyyet-i İslāmiyye*, Nişan Berberyan Mat. 1304.

⁶⁸ *Taşvîr-i ahlāk*, İstanbul, Mehmet Bey Mat. 1305, 1309, 1314.

⁶⁹ *Bergüzâr-ı ahlāk*, İstanbul, Mat. Âmire 1315.

⁷⁰ *Tebşiratü'l-insân*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1307.

⁷¹ *Esāsü'l-ahlāk*, İstanbul, Âlem Mat. 1310.

⁷² *Ahlāk-ı hamīdî*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1310.

⁷³ *Fazâ'il-i ahlāk*, İstanbul, Mek. Sanayi Mat. 1311.

- Rıfat, *Ahlâk-ı nazarî ve Terâcim-i ahvâl-i hükemâ*⁷⁴.
 Sadrettin Şükrü, *Nuḥbetü'l-fazâ'il*⁷⁵.
 Behcet, *Behcetü'l-ahlâk*⁷⁶.
 Mustafa Zihni Paşa, *Mikyâsü'l-ahlâk*⁷⁷.
 Abdurrahman Şeref, *İlm-i ahlâk*⁷⁸.
 Yazarı gösterilmeyen, *Reh-nümâ-yı ahlâk*⁷⁹.
 Ali Rıza, *İlm-i ahlâk* (kızlara mahsus)⁸⁰.
 Ali İrfan, Ağribozlu, *Rehber-i ahlâk*⁸¹.
 Hilmi, Selânikli, *Mir'âtü'l-ahlâk*⁸².
 Nazif Sürurî, *İnsân ve ahlâk*⁸³, *Terbiye-i İslâmiyye*⁸⁴.
 Hayrullah, *Zübdetü'l-ahlâk*⁸⁵.
 Salahattin, *Mahâsin-i ahlâk*⁸⁶.
 M. Abdülkadir, *Mekârim-i ahlâk*⁸⁷.
 Mehmet Hilmi, *Mir'ât-ı vazâ'if-i insâniyye*⁸⁸.
 Ahmet Şem'i, *Hulâşatü'l-ahlâk*⁸⁹.
 Ali Seydi, *Terbiye-i ahlâkiyye ve medeniyye*⁹⁰.
 Abdullah Şevket b. Mahmut Hamdi, *Ahlâk-ı dînî*⁹¹.
 Süleyman Sirri, *Mebâdî-i ilm-i ahlâk*⁹².
 Ali İrfan, *Mufaşşal ahlâk-ı medenî*⁹³.

⁷⁴ *Ahlâk-ı nazarî*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1312.

⁷⁵ *Nuḥbetü'l-fazâ'il*, İstanbul, Âlem Mat. 1313.

⁷⁶ *Behcetü'l-ahlâk*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1314.

⁷⁷ *Mikyâsü'l-ahlâk*, İstanbul, Âlem Mat. 1315.

⁷⁸ *İlm-i ahlâk*, İstanbul, Mat. Âmire 1316; Mahmut Bey Mat. 1321.

⁷⁹ *Reh-nümâ-yı ahlâk*, İstanbul, Mat. Âmire 1316.

⁸⁰ *İlm-i ahlâk*, İstanbul, Karabet Mat. 1316, 1318.

⁸¹ *Rehber-i ahlâk*, İstanbul, Ş. mürettibiye Mat. 1317.

⁸² *Mir'âtü'l-ahlâk*, İstanbul 1317.

⁸³ *İnsân ve ahlâk*, İstanbul, Tahir Mat. 1319.

⁸⁴ *Terbiye-i İslâmiyye*, İstanbul, İkdâm Mat. 1326.

⁸⁵ *Zübdetü'l-ahlâk*, İstanbul, A. Asadoryan Mat. 1320.

⁸⁶ *Mahâsin-i ahlâk*, İstanbul, Mat. Cihan 1324.

⁸⁷ *Mekârim-i ahlâk*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1326.

⁸⁸ *Mir'ât-ı vazâ'if-i insâniyye*, İstanbul, Nefaset Mat. 1327.

⁸⁹ *Hulâşatü'l-ahlâk*, İstanbul, Asır Mat. 1323.

⁹⁰ *Terbiye-i ahlâkiyye ve medeniyye*, İstanbul A. Asadoryan Mat. 1326.

⁹¹ *Ahlâk-ı dînî*, İstanbul 1328.

⁹² *Mebâdî-i ilm-i ahlâk*, İstanbul 1328.

⁹³ *Mufaşşal ahlâk-ı medenî*, İstanbul, Artin Asadoryan ve mahdumları Mat. 1329.

- M. Fazıl, *‘İlm-i ahlâk* ⁹⁴.
 Ali Kemal, *‘İlm-i ahlâk* ⁹⁵.
 M. Adil, *Ma‘lûmât-ı ahlâkıyye ve medeniyye* ⁹⁶.
 Kâmil, *Ahlâk-ı şerr’iyye* ⁹⁷.
 Ali Rıza, *Ma‘lûmât-ı ahlâkıyye* ⁹⁸.
 Ferit Kam, *‘İlm-i ahlâk* (mebadi-i felsefeden) ⁹⁹.
 Mehmet İzzet, *Nazarî ahlâk* ¹⁰⁰.
 Mustafa Rahmi, *Ahlâk* ¹⁰¹.
 Ahmet Naim, *Ahlâk-ı İslâmiyye esâsları* ¹⁰².
 Mustafa Namık, *Ahlâk* ¹⁰³.

NASİHAT-NAMELER :

Nasihât-name, pend-name ve daha başka adlar altında kaleme alınmış ahlâkî övütleri konu edinen eserlerden tesbit edebildiklerimiz :

- Bâlî (XV. yüzyıl), *Bahr-ı naşâyih*, H. 871 tarihinde yazılmıştır ¹⁰⁴.
 Sinan Paşa, Sinanettin Yusuf b. Hızır Bey (Ö. H. 981 = M. 1486), *Naşihat-nâme (Ahlâk-nâme)* ¹⁰⁵.

Abdüllatif b. Durmuş, *Ādâbü'l-menâzil* (nasihat istiyen kadınlara), H. 985 de yazılmıştır. Evlilik, ana, baba, evlâd, aile, akraba vb. bahsinde, kadınların erkekler üzerindeki haklarını anlatmaktadır. Yazar *Keşşaf*'dan ve daha birçok eserlerden derlemeler yapmıştır ¹⁰⁶.

Zaifî Pîr Mehmet b. Evrenos b. Nurettin, *Bû-stân-ı naşâyih* (manzum), H. 962 de yazılmıştır ¹⁰⁷.

- ⁹⁴ *‘İlm-i ahlâk*, İstanbul, Mek. Harbiye Mat. 1330.
⁹⁵ *‘İlm-i ahlâk*, İstanbul, Sabah Mat. 1330.
⁹⁶ *Ma‘lûmât-ı ahlâkıyye ve medeniyye*, İstanbul, Mat. Âmire 1331.
⁹⁷ *Ahlâk-ı şer’iyye*, İstanbul 1332.
⁹⁸ *Ma‘lûmât-ı ahlâkıyye*, İstanbul, Necm-i İstikbal, Mat. 1334.
⁹⁹ *‘İlm-i ahlâk*, Ankara 1339-1341.
¹⁰⁰ *Nazarî ahlâk*, İstanbul, Darülfünun Mat. 1339.
¹⁰¹ *Ahlâk*, İstanbul, Mat. Âmire 1339.
¹⁰² *Ahlâk-i esâsiyye esâsları*, İstanbul 1340.
¹⁰³ *Ahlâk*, İstanbul, Millî Mat. 1926.
¹⁰⁴ *Bahr-ı naşâyih*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 2303.
¹⁰⁵ *Naşihat-nâme*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 1542; Süleymaniye Ktp., Lâleli No. 1611/2, 1789/1.
¹⁰⁶ *Ādâbü'l-menâzil*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 199, 2717, 7161, 7181, 7201; Nuruosmaniye Ktp., No. 2269.
¹⁰⁷ *Bû-sitân-ı naşâyih*, Topkapı, Revan Ktp., No. 822 (külliyyatı içinde v. 57 b - 74 b).

Güvahî (Ö. H. 926 = M. 1519), *Pend-nâme* (manzum, manzum atasözleri ve deyimlerle doludur)¹⁰⁸.

Şemsettin-i Sivasî (Ö. H. 1006 = M. 1597), *Pend-nâme* (manzum)¹⁰⁹
Keşfî (XVI. yüzyıl), *Te'dîb-nâme* (manzum, oğluna bilgi ve öğütler)¹¹⁰.

Ishak Tokadî, *Manzûmü'l-'ulûm* (bilimlerle ilgili öğütler), H. 1095 de yazılmıştır¹¹¹.

Nâbi (Ö. H. 1124 = M. 1712), *Hayriye* (manzum, oğlu Hayri'ye övütler), H. 1113 de yazılmıştır¹¹².

Vehbi Sünbülzade (Ö. H. 1214 = M. 1799), *Lutfiye* (manzum, oğluna öğütler)¹¹³.

Zarifî Ömer Baba, Rusçuklu (Ö. H. 1210 = M. 1795), *Pend-nâme* (manzum, ahlâkî ve tasavvufî öğütler)¹¹⁴.

Rifat Paşa, *Naşihat-nâme-i etfâl*¹¹⁵.

Ahmet Hamdi Şirvanî, *Naşâyih-ı şubbân*¹¹⁶.

Azmî, *Pend-name* (manzum)¹¹⁷.

Salâhattin Yiğitoğlu, *Tehzîbü's-şiyem fî Nazmî'l-hikem* (manzum 100 öğüt, öğütlerin bazısı beyit, bazısı kıta halinde)¹¹⁸.

Ahmet Hulusi, *Terbiye ve ta'lim-i âdâb ve Naşâyih-ı etfâl*¹¹⁹.

Hüseyin Kutsi, *Pend-i maḥdûmân*¹²⁰.

Mehmet Esat, Sahafılar Şeyhizade, kazasker, *Pend-nâme* (manzum)¹²¹.

Ahmet Erip, *Âyîne-i naşihat*¹²².

¹⁰⁸ *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, No. 242; Ankara, Genel Ktp., No. 1081, 1082.

¹⁰⁹ *Pend-nâme*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹¹⁰ *Te'dîb-nâme*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹¹¹ *Manzûmü'l-'ulûm*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹¹² *Hayriye*, yazmaları çoktur.

¹¹³ *Lutfiye*, basılmıştır, yazmaları çoktur.

¹¹⁴ *Pend-nâme*, İstanbul 1271; yazması : TDK Ktp., B/47.

¹¹⁵ *Naşihat-nâme-i etfâl*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 707.

¹¹⁶ *Naşâyih-ı şubbân*, İstanbul, M. Esat Mat. 1298.

¹¹⁷ *Pend-nâme*, bendeki yazmalar arasında.

¹¹⁸ *Tehzîbü's-şiyem*, Ankara Genel Ktp., No. 1084 (yazarın el yazısıyla).

¹¹⁹ *Terbiye ve ta'lim-i âdâb*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1313..

¹²⁰ *Pend-i Maḥdûmân*, İstanbul, Mek. Sanayi Mat. 1302.

¹²¹ *Pend-nâme*, basılmıştır (basım kaydı yok)

¹²² *Âyîne-i naşihat*, İstanbul, Mürüvvet Mat. 1304.

Mustafa Hami Paşa (Ö. H. 1295 = M. 1878), *Muşahhah Vazâ'if-i etfâl*¹²³.

Safî, *Naşihat-nâme* (manzum, terci'-i bend şeklinde, alfabetik sırayla)¹²⁴.

Yazarı bilinmiyen, *Öğüt risâlesi*¹²⁵.

Mehmet Esat, *Risâle-i ahlâk* (çocuklara öğütler)¹²⁶.

MEVİZA YOLLU ESERLER :

Kitaphıklarımızda mevıza yollu eserler çoktur. Bunlar dinî, tasavvufî, ahlâkî konuları kapsar. Kaynakları bir olduğu için ahlâkî mevızaları, dinî ve tasavvufî olanlardan ayırmak kolay değildir. Dinî ve tasavvufî mevızalar *Dini edebiyat* adlı eserimizde ayrıca toplanmıştır¹²⁷. Bunlar dışında kalan başhca eserleri buraya alıyoruz.

Mustafa b. Mehmet Ankaralı, *Hulvü'n-nâşihîn*, I. Murat adına¹²⁸.

Abdurrahman Karahisarî, *Münyetü'l-ebrâr ve Günyetü'l-ahyâr*, H. 857 de yazılmıştır¹²⁹.

Kemalpaşazade (Ö. H. 940 = M. 1533), *Ahlâkî mev'ıza* (15 bap : akıl, bilgi, bilgisizlik, söz adabı, hikmet, dostluk, münafıklık ve düşmanlık, oğul eğitimi ve öğretimi, beylik işleri, beylere hizmet, iyiliğin ve yavuzluğun zararları, sabır göstermek ve ivmek hali, iyi ve yaramaz huyların sonu, raz gizlemek, dünya, hırs ve tema)¹³⁰.

Yazarı bilinmiyen, *Hulâşa-i Terceme-i Maşâlih*¹³¹.

Hafız Ishak, *İntibâh*¹³², *Zeyl-i İntibâh* (İslâm ahlâkî)¹³³.

Yazarı bilinmiyen, *Ahlâk ve mev'ıza*¹³⁴.

Kadriye Hüseyin, *Mahâsin-i hayât* (mevıza-makale ve konferans şeklinde)¹³⁵.

¹²³ *Muşahhah vazâ'if-i etfâl* İstanbul, Mat. Âmire 1317.

¹²⁴ *Naşihat-nâme* Süleymaniye Ktp., Hacı Mehmet No. 5295.

¹²⁵ *Öğüt risâlesi*. Süleymaniye Ktp., Laleli No. 1608.

¹²⁶ *Risâle-i ahlâk*, İstanbul, Mek. Tıbbiye Mat. 1263, taşbasması; Latürki Mat. 1286.

¹²⁷ *Dini edebiyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bastırılacaktır.

¹²⁸ *Hulvü'n-nâşihîn*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut, No. 1929,

¹²⁹ *Münyetü'l-ebrâr*, Ankara, Genel Ktp., No 1070.

¹³⁰ *Ahlâkî mev'ıza*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 1781.

¹³¹ *Hulâşa-i Terceme-i Maşâlih*, Ankara, Genel Ktp., No. 92/2.

¹³² *İntibâh*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1311.

¹³³ *Zeyl-i İntibâh*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1313.

¹³⁴ *Ahlâk ve mev'ıza*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut No. 2134.

¹³⁵ *Mahâsin-i hayât*, Mısır, Osmanlı Mat. 1327.

Ebulkemal İbrahim Hakkı, *Şemsü'l-irşād li Sultân Reşat* (İslâmî mev'iza) V. Mehmet'e sunulmuştur¹³⁶.

AHLÂKÎ GÜZEL SÖZLER :

İslâm ahlâkının ilk kaynağı hadis olduğu için, Peygamber'in ağzından çıkan ahlâkî sözler ayrıca toplanmıştır. İlk dört halifenin, bunlar arasında Ali'nin ahlâkî güzel sözleri ve divanından seçmeler ayrı ciltlerde yer almıştır. Büyüklerin güzel sözleri de bu arada kaydolunabilir.

Ahlâkla ilgili güzel sözleri toplayan başlıca eserler :

Ahmet Atâullah, *Tercemetü'l-İşrâk fî mekârimü'l-ahlâk* (ahlâka dair 40 hadis, Beyrutlu Ahmed Bedran'ın eserinden çeviri)¹³⁷.

Abdullah Karaferyeli, *Iştifâ* (Peygamber'in hayat ve ahlâkı hakkında seçmeler)¹³⁸.

Mustafa b. Mehmet Hacegîzade, Kastamonulu, *Şad kelime şerhleri* (Çeharyar'ın sözleri). Eser Ferhad Paşa adına yazılmıştır. 4 bölümdür "1 şerh-i sad kelime-i Sıddıkiye, 2 şerh-i kelime-i Farukiye, 3 şerh-i sad kelime-i Nuriye, 4 şerh-i sad kelime-i Ali"¹³⁹.

Mustafa Şüca', *Neşrü'l-le'âlî* (Ali'nin sözlerinden çeviri)¹⁴⁰.

Yusuf Nesib Dede b. Ömer Konevî (Ö. H. 1126 = M. 1714), *Rişte-i cevâhir* (Kelimat-ı Hazret-i Ali şerhi), H. 1120 de yazılmıştır¹⁴¹.

Mehmet Bahaettin, *Şemmetü'l-esrâr* (Ali'nin sözlerinden)¹⁴², *Merâşidü'l-hikem*, (*Şemmetü'l-esrâr*'ın özeti)¹⁴³.

Vahdetî, *Naşm-ı Şad kelime-i Hazret-i 'Alî*¹⁴⁴.

Ahmet Reşit, *Düstür-ı ahlâkî* (Ali'nin ahlâkî şiirlerinden seçmeler)¹⁴⁵.

Ali Galip Sipahizade, *Bedretü'l-ma'âlî fî tercemetü'l-le'âlî* (Ali'nin sözlerinden; Muhammed b. Sa'dü'n-Nağcevanî'nin Farsça eserinden çeviri)¹⁴⁶.

¹³⁶ *Şemsü'l-irşād*, İstanbul, Mürettibin-i Osmaniye Mat. 1329.

¹³⁷ *Tercemetü'l-İşrâk*, İstanbul, Âlem Mat. 1313.

¹³⁸ *Iştifâ*, İstanbul, A. Sâkî Mat. 1326.

¹³⁹ *Şad kelime şerhleri*, Nuruosmaniye ktp. No. 3988.

¹⁴⁰ *Neşrü'l-le'âlî*, Millet ktp; Emiri şeriye No. 629,

¹⁴¹ *Rişte-i cevâhir*, basılmıştır, yazması ; Süleymaniye ktp; Hacı Mehmet No. 1852.

¹⁴² *Şemmetü'l-esrâr*, Manisa, Saruhan sancağı Mat. 1299, taşbasması.

¹⁴³ *Merâşidü'l-hikem*, Manisa, Saruhan sancağı Mat. 1297, taşbasması.

¹⁴⁴ *Naşm-ı Şad kelime-i Hazret-i 'Alî*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹⁴⁵ *Düstür-ı ahlâkî*, İstanbul, Metin Mat. 1327.

¹⁴⁶ *Bedretü'l-ma'âlî*, İstanbul, Mat. Âmire 1315.

Mehmet Halis, *Envârü'l-edeb* (Ali'nin sözlerinden)¹⁴⁷.

Vahidî, *Tecâribü'l-insân*, "bazı kelimat-ı mürselinden ve nasayih-ı Ali'den ve hükemadan ve tecarib-i fuzaladan ve ukalâdan..."¹⁴⁸

İskender, *Emsâlü'l-Loqmân fî tehzîbi'l-ezhân* (Türkçe, Arapça, Farsça Fransızca güzel sözler)¹⁴⁹.

Yazarı kaydedilmiyen, *Zübdetü'n-nasâyih* (türlü kişilerin sözlerinden toplanmış ahlâkî eser)¹⁵⁰.

FÜTÜVVET - NAMELER :

Fütüvvet, sözlükte cömertlik, eli açık olmak anlamına gelir. Tasavvufda nefesine düşman olmak, başkalarını kendinden üstün tutmak, kim olursa olsun yardım elini uzatmak, kimseden lütuf beklememek, hoşgörü sahibi olmak, kötülük edeni bağışlamak, öfkeli iken yumuşak davranmak, düşmana iyilik etmek vb. demektir. Fütüvvetin esasları Ali'ye kadar çıkarılır.

Anadoluda vaktiyle kurulmuş olan Ahîlik örgütü de bu esasları kendine maletmiştir. Bunlar da kardeşliği, biribirine ve başkalarına yardım etmeyi, konukseverliği, yabancıları iyi karşılamayı, zulme karşı durmayı, düşkünleri korumayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Esnaf örgütleri de bu esasları kabul etmişlerdir.

Bu esasların ahlâk kurallarıyla ilgisi meydandadır. Bu bakımdan fütüvvet-nameler ahlâkî eserler arasında yer alır.

Fütüvvet ve ahîlik bahsi, *Kerâmât-ı Ahî Evren* risalesi münasebetiyle Franz Taeschner tarafından incelendiği gibi¹⁵¹, ilk fütüvvet-name sahiplerinden Burgazi¹⁵² ile Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in eserleri¹⁵³ de Abdülbaki Gölpınarlı tarafından işlenmiştir.

¹⁴⁷ *Envârü'l-edeb*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1324.

¹⁴⁸ *Tecâribü'l-insân*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3077.

¹⁴⁹ *Emsâlü'l-Loqmân*, İstanbul 1292.

¹⁵⁰ *Zübdetü'n-nasâyih*, İstanbul 1260, 1269.

¹⁵¹ Bk. Franz Taeschner, *Gülschehris Mesnevi auf Achi Evran, den Heiligen von Kirschehir und Patron der türkischen Zünfte*, Wiesbaden 1955.

¹⁵² Abdülbaki Gölpınarlı, *Burgazi ve fütüvvet-namesi*, *İktisat Fakültesi mecmuası*, c. XV, sayı 1-4.

¹⁵³ Seyyid Hüseyin'in *fütüvvet-namesi*, Ankara Genel Ktp., No. 355/3, 482/1; İstanbul Belediye Ktp., M. Cevdet kitapları No. K. 40 (mecmua içinde). Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in fütüvvet-name'si*, *İktisat Fakültesi mecmuası*, 1960, c. 17, sayı 1-4 den ayrı basım. Ayrıca bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk illerinde fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları*, *İktisat Fakültesi mecmuası*, 1949-1950, c. 11, sayı 1-4.

Kitaplıklarımızda fütüvvet bahsiyle ilgili hayli eserler vardır. Bunların çoğu mecmua içindedir. Ayasofya kitaplığındaki bir mecmua içinde bir çok fütüvvet risaleleri bulunduğu için önemlidir¹⁵⁵. Mecmuada :

4. Risale (v. 78 b - 99 a), Maḥmūd b. Hüseyin Sülāmī'nin Arapça eseri.

5. Risale (v. 99 b - 107 b), Aḥmed b. Muḥammed Mīkā'īlī'l-Erdebīlī'nin Arapça eseri.

7. Risale (v. 118 b - 137 a), müellifi yok, ek olarak (v. 137 a - 139 b), *Risāle-i kuşeyriyye*'den fütüvvet babı.

8. Risale (v. 140 a - 147 a), Ebū'l-Maḥāmid Aḥmed b. Muḥammed b. 'Abdi'l-Mālīkī'l-Eş'arī'nin Arapça eseri.

9. Risale (v. 147 a - 154 b), müellifi yok, Arapça ve Farsça.

10. Risale (v. 155 a - 158 b), Şihābü'd-dīn Sühreverdi'nin Farsça eseri.

11. Risale (v. 159 a - 181 b), Şihābü'd-dīn Sühreverdi'nin Farsça eseri.

12. Risale (v. 182 a - 218 b), müellifi yok, Farsça ve Arapça.

14. Risale (v. 235 b - 240 b), müellifi yok, Arapça ve Farsça.

Fütüvvet nameler arasında biri Farsça üçü Türkçe şu dört eseri önemle kaydediyoruz :

Seyyid 'Aliyyü'l-Hemedānī (Ö. H. 786 = M. 1384), *Risāle-i fütüvvetiyye* (Farsça)¹⁵⁵.

Yahya b. Halil, *Fütüvvet-nāme*¹⁵⁶.

Radavî, Seyyit Mehmet b. Seyyit Aliyyiddin Hüseyin, *Miftāhü'd-dekâyık fî beyānī'l-fütüvveti'l-ḥakāyık*¹⁵⁷, *Fütüvvet-nāme*¹⁵⁸.

¹⁵⁴ *Kitābü'l-fütüvve*, Ayasofya Ktp., No. 2049 (mecmua içindeki 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 14. risaleler).

¹⁵⁵ *Risāle-i fütüvvetiyye*, Ayasofya Ktp., No. 2873 (mecmua içinde v. 405 b - 416 b, mecmuada 20 risale vardır. Bunlardan 12, 14, 15, 20. risaleler başkalarının, ötekilerin hepsi Hemedani'nin); Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa No. 2794 (v. 457 a - 466 b).

Bu eser için bk. Kubrawiat, Şarkiyat mecmuası, 1961, c. IV, M. Mole, önsözü çeviren A. Ateş.

¹⁵⁶ *Fütüvvet-nāme*, Bayezit Ktp., No. 5481, 5482; Millet Ktp., Emiri şeriye No. 901.

¹⁵⁷ *Miftāhü'd-dekâyık*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut 2916.

¹⁵⁸ *Fütüvvet-nāme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut 2982.

KABUS-NAME :

Kābūs-nāme, Ziyar oğullarından Emir Unsuru'l-maali Keykâvus b. İskender Kabus b. Veşmgir'in H. 475 de oğlu Gilanşah için yazdığı bir "nasihat-name"dir¹⁵⁹.

Ahlâkî öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış olan bu eser, çeşitli konulara değinerek, yetişkin bir adamın edinmesi gereken hayat bilgilerini anlatır. Eserin kapsadığı başlıca bahisler şöylece özetlenebilir : Ata ve ana hakkını yerine getirmek, hüner artırmak, sözbilmek, yiğitlik ve kocalık hali, yeme, şarap içme, konuk ağırlama, konukluğa varma hali, lâtife etmek, Tavla ve satranç oynamak, âşıklık, cinsel münasebet, hamama girmek, yatıp uyumak, avlanmak, çevgân oynamak, savaşmak, mal edinmek ve harcamak, emanet saklamak, kul ve karavaş alıp satmak, ev köy ve bağ almak, at almak, evlenmek, oğul yetiştirmek ve beslemek, dost tutmak, düşmandan sakınmak, suçluyu bağışlamak ya da cezalandırmak, bilgi edinmek, fakihlik, müderrislik ve kadılık hali, bazırgânlık usulü, tabipler hali, yıldızlardan hüküm çıkarmak bilimi, şairler eğitimi, çahelcar usulü, padişahlar hizmetinde bulunmak, padişaha nedim olmak, kâtiplik, vezirlik çeribaşılık hali, padişahlık usulü, ekincilik ve başka işlerle uğraşmak, civanmertlik.

Türkçe çevirileri :

Tesbit edebildiğim çeviriler şunlardır :

Yazarı bilinmiyen *Kābūs-nāme* çevirisi (başından ve sonundan birkaç yaprak eksik olan bu nüsha, diline, deyişine, kâğıdına ve yazısına göre *Kābūs-nāme* çevirilerinin en eskisidir¹⁶⁰.

Sadrettin, *Kābūs-nāme çevirisi*, Germiyanogullarından Süleyman Şah b. Mehmet Bey adına (yazarın adı v. 97-98 de geçiyor. İstinsah tarihi H. 862, istinsah eden Baba Ali b. Salih b. Kudbeddini'l-Merendî)¹⁶¹.

Akkadızade, *Kābūs-nāme çevirisi*, Emir Süleyman b. Bayezit adamlarından Hamza Bey emriyle (istinsah tarihi H. 1079, istinsah eden Hasan b. Ali)¹⁶².

¹⁵⁹ *Kābūs-nāme*, (Farsça), Tahran, Çaphane-i Haver, 1317.

¹⁶⁰ *Kābūs-nāme çevirisi*, Kitapçı Raif Yelkenci'deki nüsha.

¹⁶¹ Sadrettin çevirisi, Mısır, Hidiviyye Ktp., fotokopisi kitapçı Raif Yelkenci'de.

¹⁶² Akkadızade çevirisi, Ankara Genel Ktp., No. 303 (üstünde yanlış olarak Mercimek Ahmet yazılı); İstanbul Belediye Ktp., M. Cevdet kitapları No. 187.

Mercimek Ahmet, *Kâbûs-nâme çevirisi*, II. Murat emriyle¹⁶³. Bu çeviri Orhan Şaik Gökyay tarafından yayımlanmıştır¹⁶⁴.

Nazmizade, *Kâbûs-nâme çevirisi*, yazıldığı tarih : H. 1117 (Bağdat valisi vezir Hasan Paşanın emriyle, Mersimek Ahmet'in çevirisi zamanın şivesine uydurularak yeniden kaleme alınmıştır¹⁶⁵.

Abdülkayyum, Abdünnasıroğlu, *Kâbûs-nâme çevirisi*¹⁶⁶.

KELİLE VE DİMNE :

Kelile ve Dimne, hükümdarlara hikmet dersi vermek amacıyla yazılmış ahlâkî Hint masallarıdır. Bu masallar bir takım hayvan hikâyeleridir ki, Kelile ve Dimne adındaki iki çakal baş rolü oynar.

Eserin milâdî 300 yılına doğru, Beydeba adında bir Hint filozofu tarafından meydana getirildiği söylenir. Eser Sanskrit diliyle yazılmış, sonra Pehlevîye, Pehlevî'den eski Süryancaya, daha sonra da Arapçaya ve başka dillere çevrilmiştir¹⁶⁷.

Türkçe çevirileri :

Cevherî, *Kelile ve Dimne çevirisi* (manzum), I. Murat adına, 7 bap (Eserde yazarın adı bulunmamakla birlikte, Cevherî bazı yerlerde geçmektedir. Nüshanın istinsah tarihi 884, istinsah eden Süleyman İbn-i Türbedar-ı Bayezit Han)¹⁶⁸.

Mesut, *Kelile ve Dimne çevirisi*, Aydınogullarından Umur Bey adına (Nüshanın istinsah tarihi 895, İnos, istinsah eden İsmail b. Mehmet b.

¹⁶³ Mercimek Ahmet çevirisi, Ankara Genel Ktp., J. 5/37; İstanbul Belediye Ktp., M. Cevdet kitapları, No. 87; Nuruosmaniye Ktp., No. 4096.

¹⁶⁴ Orhan Şaik Gökyay yayımı, Klâsikler serisi, eski Türkçe metinler, İstanbul 1944.

¹⁶⁵ Nazmizade Murtaza çevirisi, İst. Üniver. Ktp., Halet Ef. No. 2739, Rıza Paşa 2314.

¹⁶⁶ Abdülkayyum çevirisi, Kazan 1898.

¹⁶⁷ Eser, eserin işlenişi, Arapça, Farsça ve Türkçe çevirileri için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünun*, İstanbul 1941-1943, c. 2, s. 1507-1509. Von Hammer, "Kelile ve Dimne'nin Şarkta işlenişi, *Wiener Jahrbüch der Litteratur*, Viyana'da çıkmış olan edebiyat yıllığı serisi, c. 9, s. 63 vd., İ. Yu. Kraçkovskiy ve İ. P. Kuzmin *Kalila i Dimna* (Arapçadan Rusça'ya çeviri). Karaçowski, nin incelemesi, Moskova-Leningrad 1934. Ananjasz Zajaczkowski, *Etudes sur la langue vielle-osmanlie : I. Morceaux Choisis de la traduction turque-anatolienne de Calila et Dimna* (Fransızca bir özet ve Türkçe-Polca-Fransızca sözlükle birlikte). Karakow (Cracovie) 1943. *İslâm Ansiklopedisi*, Kelile ve Dimne, maddesi, c. 6, s. 552. Ali Rıza Doğrul, Kelile ve Dimne, önsöz.

¹⁶⁸ Gotha Ktp., No. 189, Pertch, *Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Viyana 1864, s. 168.

Yavuz). Eserin sonunda şu satırlar vardır : “Andan sonra Hüdavendi-gârzade-i hasib ü nesib-i zaman elmüeyyedü mine’r-Rahman cevan ü cevan-baht-ı paşa-yı kâmrân Umur b. Mehmet b. Aydın a’lallahü şâ-nehü işaretiyle ben zaif-i nahif duacı kul Mesut, Tat dilinden Türkçeye döndürdüm”. (Eserde “Berzuye” adı “Berzeveyh” olarak harekelenmiştir) ¹⁶⁹.

Ali Çelebi (Vâsi’ Alisi) Filibeli (Ö. H. 950 = M. 1543), *Hümâyün-nâme* (Hüseyn Vâ‘ız-ı Kâşifi’nin *Envâr-ı Süheylî* adı altında Farsçaya çevirdiği *Kelile ve Dimne çevirisi*. Kanunî Süleyman’a sunulmuştur ¹⁷⁰.

Hümâyün-nâme bazı yazarlar tarafından sadeleştirilmiş ve özetlendirilmişse de (bk. *Keşfü’z-zünûn* ve Ömer Rıza Doğrul çevirisi) şu ikisi elimizde bulunmaktadır :

Osmanzade Taip Ahmet (Ö. H. 1136 = M. 1723), *Şemârü’l-esmâr, Zübdetü’l-ezhâr* ¹⁷¹.

Ahmet Mithat, *Hulâsa-i Hümâyün-nâme*, II. Abdülhamit’in emriyle ¹⁷².

Ali Rıza Doğrul, *Kelile ve Dimne* ¹⁷³.

Şu eserler de hayvan hikâyelerinden toplanmış, ya da *Hümâyün-nâme* tarzında yazılmıştır :

Yazarı bilinmeyen *Merzubân-nâme* çevirisi (XIV. yüzyıl, *Kelile ve Dimne* tarzında kaleme alınmış hayvan hikâyeleri, Zajaczkovski tarafından ilk kez bahsedilmiştir ¹⁷⁴.

Mustafa Âlî Gelibolulu (Ö. H. 1008 = M. 1599), *Enisü’l-kulüb* “mebanisi ahlâk-ı insaniyeye göre birer hisse ile yüz temsil-i ma’nevî. . Hümâyün-name tarzı” ¹⁷⁵.

Mehmet Sait Kara Halilzade, Şeyhülislâm (Ö. H. 1168 = M. 1754), *Selvânü’l-muṭâ‘ fî ‘udvâni’t-tibâ‘* çevirisi (H. 568 de ölen Ebû ‘Abdi’llah Muhammed Mekki’nin Arapça eserinden) ¹⁷⁶.

¹⁶⁹ *Kelile ve Dimne* (Mesut’un), Süleymaniye Ktp., Laleli, No. 1897.

¹⁷⁰ *Hümâyün-nâme*, Mısır, Bulak 1251.

¹⁷¹ *Şemârü’l-esmâr*, İstanbul, Mat. Askeriye 1256; yazması : İst. Üniver. Ktp., Rıza Paşa 1811.

¹⁷² *Hulâsa-i Hümâyün-nâme*, İstanbul, Mat. Âmire 1304.

¹⁷³ Ali Rıza Doğrul çevirisi, İstanbul 1945, MEB. yayımlarından Hind klâsikleri.

¹⁷⁴ *Merzubân-nâme*, *Türklük* dergisi, 1939, sayı 1.

¹⁷⁵ *Enisü’l-kulüb*, eser meydanda yoktur. Bk. İbnülemin Mahmut Kemal, *Menakıb-ı hünerveran*, İstanbul Mat. Âmire 1926, s. 95.

¹⁷⁶ *Selvânü’l-muṭâ‘*, basılmıştır.

Mehmet Halis b. Ahmet b. İsmail Tosyevî, *Kıstâsü'd-devrân ve Mir'âtü'l-cenân fî Muḥâverâti'l-insân ma'a ecnâsi'l-ḥayvân* (Arapçadan çeviri). Hümayun-name tarzında H. 1236 da Tosya'da çevrilmiştir¹⁷⁷.

HİKÂYE VE TEMSİLLERLE SÜSLÜ AHLÂKÎ ESERLER :

Ümmet çağı edebiyatı ürünleri arasında, çeşitli konuları kapsayan bölümlerden toplanmış bir çok eserler vardır. Bu gibi eserlerde yer alan bahislerin çoğu ahlâkîdir. Her bahsin sonuna hale uygun hikâyeler ve temsiller eklenir. Böylece konu, tarihten, ya da yaşanan hayattan alınmış hikâyelerle canlandırılmış olur.

Bunun en güzel örneği, Genceli Nizamî'nin *Maḥzenü'l-esrâr* adlı mesnevisidir. 20 "makale" den toplanmış olan bu mesnevide, her makalenin sonuna "hikâye" ya da destan başlıklı bölümler eklenmiştir. *Maḥzenü'l-esrâr*'ın Farsça ve Türkçe bir çok nazireleri meydana getirilmiştir.

Bu nazireler dışında, fakat aynı çığırda kaleme alınmış başka eserler de vardır. Bazılarında yer alan hikâyeler arasında, ahlâkî inciten açık saçık olanlarına da rastlanır. Ancak eser ahlâkî karakter taşıdığı ve o çağlarda bu gibi hikâyeler "müsteḥcen" sayılmadığı için, ahlâkî niteliğini kaybetmez.

Gerek *Maḥzenü'l-esrâr*'a nazire olarak, gerek bunun dışında kaleme alınmış önemli Türkçe eserler şunlardır :

Haydar, (XV. yüzyıl), *Maḥzenü'l-esrâr* (Çağatayca, mesnevi)¹⁷⁸.

Ali Şir Nevaî (Ö. H. 906 = M. 1501), *Ḥayretü'l-ibrâr* (Çağatayca, mesnevi)¹⁷⁹.

Sıtkı Seyyit Ahmet b. Hasan (XV. yüzyıl), *Hikâyet-i U'cû-be ve Maḥcûbe* (II. Bayezit'in oğlu şehzade Alemşah adına Farsçadan çevrilmiştir; 9 bap, her babın sonuna ikişer hikâye)¹⁸⁰.

Hayatî (XV. yüzyıl) *Maḥzenü'l-esrâr* (Nizami'nin *Maḥzenül-esrâr*ına nazire)¹⁸¹.

¹⁷⁷ *Kıstâsü'd-devrân*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 2355 (yazarın el yazısıyla).

¹⁷⁸ *Maḥzenü'l-esrâr*, Millet Ktp., Emiri, manzum No. 951; Ayasofya Ktp., No. 4757 (Uygur harfleriyle, mecmua içinde)

¹⁷⁹ *Ḥayretü'l-ibrâr*, Hamse ve külliyat nüshaları içinpe; ayrı nüshaları çoktur.

¹⁸⁰ *Hikâyet-i U'cûbe ve Maḥcûbe*, Kitapçı Raif Yelkenci'de.

¹⁸¹ *Maḥzenü'l-esrâr*, (külliyyatı içinde, bk. Ağâh Sırrı Levend *Hayatî'nin İskendernamesi*, *Türk dili dergisi*, 1952, c. 1, sayı 4.).

Zarifî Pîr Mehmet b. Evrenos b. Nurettin (XVI. yüzyıl), *Bâğ-ı Bihişt* (mesnevi), 10 bap üzerine : “tavazu’, kaza ve kader, kanaat, terbiyet ve ilim, şükür, tövbe vb’”, yazıldığı tarih 961¹⁸².

Bihiştî Ramazan, Vizeli (Ö. H. 979 = M. 1571), *Heşt-Bihişt* (mesnevi)¹⁸³.

Yahya Taşlıcalı (Ö. H. 990 = M. 1582), *Gencîne-i râz*¹⁸⁴, *Gülşen-i envâr*¹⁸⁵, *Uşûl-nâme*¹⁸⁶ bu eser daha çok kahramanlık konularıyla ilgilidir.

Azerî İbrahim Çelebi (Ö. H. 993 = M. 1585), *Nağş-ı hayâl*¹⁸⁷.

Cinanî Mustafa Bursalı (Ö. H. 1004 = M. 1595), *Riyâzü’l-cinân*¹⁸⁸ (20 ravza, destan başlıklı hikâyelerle); Azerî’nin *Nağş-ı hayâl*’ine cevap, *Cilâ’ü’l-kulüb*¹⁸⁹ (20 ikd, destan başlıklı hikâyelerle ve âyet ve hadis çevirileriyle).

Emirî (XVI. yüzyıl), *Mağzenü’r-râz* (997 de yazılmıştır; 10 makale hikâyelerle¹⁹⁰, *Şoḥbet-nâme* (999 da yazılmıştır, 10 sohbet hikâyelerle¹⁹¹.

Rahmî (XVI. yüzyıl), *Gül-i şad-berk*, 7 ravza, hikâyelerle¹⁹².

Ataî, Nevizade (Ö. H. 1046 = M. 1635/6), *Nefhatü’l-ezhâr*¹⁹³, *Şoḥbetü’l-ebkâr*¹⁹⁴.

Gül-istân, *Bü-sitan* ve *Bahâr-istân* çevirileri de bu bölüme girebilir.

¹⁸² *Bâğ-ı Bihişt*, Topkapı, Revan Ktp., No. 822 külliyatı içinde. v. 2 b - 55 b.

¹⁸³ *Heşt-Bihişt*, Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 2614; Millet Ktp., Emiri, mecmua No. 681.

¹⁸⁴ *Gencîne-i râz*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 6384, Millet Ktp., Emiri No. 986 (hamseleri içinde), ayrıca nüshaları çoktur. Hasan Çelebi Tezkiresi, Nuri Aksarayî’nin bu esere *Seb’a-i seyyâre* başlıklı 2000 beytlik bir ek yazdığını kaydetmektedir.

¹⁸⁵ *Gülşen-i envâr*, hamsesi içinde.

¹⁸⁶ *Uşûl-nâme*, hamsesi içinde.

¹⁸⁷ *Nağş-ı hayâl*, Bayezit Ktp., No. 5622.

¹⁸⁸ *Riyâzü’l-cinân*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 811, 3659, 4097; Ayasofya Ktp., No. 1833; Ankara Genel Ktp., No. 1073.

¹⁸⁹ *Cilâ’ü’l-kulüb*, Revan Ktp., No. 831; Süleymaniye Ktp., Halet Ef, No. 94; Ankara Genel Ktp., No. 60.

¹⁹⁰ *Mağzenü’r-râz*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹⁹¹ *Şoḥbet-nâme*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹⁹² *Gül-i şad-berk*, bendeki yazmalar arasında.

¹⁹³ *Nefhatü’l-ezhâr*, hamse nüshaları içinde; İstanbul kitaplıklarında 36 hamsesi vardır. Minyatürlü bir nüshası, Türk-İslâm müzesi Ktp., No. 1969.

¹⁹⁴ *Şoḥbetü’l-ebkâr*, hamse nüshaları içinde.

AHLÂKÎ FIKRALAR VE KÜÇÜK HİKÂYELER :

İbret verici ahlâkî fıkralarla küçük hikâyelerden toplanmış manzum ve mensur eserler, eski edebiyatımızda geniş yer tutar. Bunlar daha çok tarihte geçmiş olaylarla ve tanınmış kişilerin hayatıyla ilgilidir. Devrinin toplum hayatını yansıtanlar da vardır. Tanınmış başlıca eserler şunlardır :

Lamiî Çelebi (Ö. H. 938 = M. 1531), *İbret-nâme*, H. 932 de Bursa'da yazılmıştır. Büyük Şeyhlerin menkabelerinden toplanmış ahlâkî hikâyeler : "2 bap : 1 menakıb-ı ebrar ve acaib-i ahıyar; 2 garaib-i ehl-i istidrac ve avakıb-ı kavm-ı isti'rac"¹⁹⁵.

Yazarı bilinmiyen, *Râz-nâme*¹⁹⁶ (ahlâkî kıssalar ve fıkralar).

Adlî, Şeyh Hasan Adlî-i Sünbülî (Ö. H. 1617 = M. 1026), *Terğîbât* (manzum hikâyeler). H. 1613 de yazılmıştır¹⁹⁷.

Nergisî Mehmet, Bosnalı (Ö. H. 1044 = M. 1634), *Nihâl-istân* (eserdeki bazı hikâyeler)¹⁹⁸.

Süheyli Ahmet b. Hemden Kethüda, *Nevâdir-i Süheyli* (Acaibü'l-measir ve Garaibü'n-nevadir), IV. Murat zamanında yazılmıştır¹⁹⁹.

Nâlî, *Tuhfetü'l-emşâl* (manzum, hikâyeler ve temsiller). H. 1082 de yazılmıştır²⁰⁰.

Edip (XVII. yüzyıl), *Eğlence* (manzum, ahlâkî hikâyeler)²⁰¹.

Kâmi Mehmet, Edirneli (Ö. H. 1136 = M. 1723), *Fîrûz-nâme* (manzum, 156 beytlik hikâye)²⁰².

Abdî, Abdullah Vassaf, Şeyhülislâm (Ö. H. 1174 = M. 1760), *Hayâl-i behcet-âbâd* (manzum, 1500 beytlik hikâye)²⁰³.

Nazirâ İbrahim, Edirneli (Ö. H. 1188 = M. 1774), *Hikâyeler*²⁰⁴.

Lebip (Ö. H. 1286 = M. 1869), *Cevâhir-i mültekâta*,²⁰⁵

¹⁹⁵ *İbret-nâme*, Süleymaniye Ktp., Fatih No. 647, 3660/3; Hacı Mahmut No. 3162, 4739, 4868; TDK Ktp., No. A/377.

¹⁹⁶ *Râz-nâme*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 493.

¹⁹⁷ *Terğîbât*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

¹⁹⁸ *Nihâl-istân*, hamsesi içinde, Mısır, Bulak 1255.

¹⁹⁹ *Nevâdir-i Süheyli*, İstanbul 1276, taşbasması.

²⁰⁰ *Tuhfetü'l-emşâl*, *Tuhfe-i dil-keş-i Nabi* adı altında basılmıştır. İstanbul İzzet Ef. Mat. 1288.

²⁰¹ *Eğlence*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

²⁰² *Fîrûz-nâme*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

²⁰³ *Hayâl-i behcet-âbâd*, Atıf Ef. Ktp., No. 2011.

²⁰⁴ *Hikâyeler*, bir nüshası bendeki yazmalar arasında.

²⁰⁵ *Cevâhir-i mültekâta*, İstanbul 1286.

Mustafa Nuri, Giritli, *Dürer-i mülteka*ta (*Cevâhir-i mülteka*ta'nın zeyli) ²⁰⁶.

Ahmet Ekmekcizade, ekleyip genişleten : Esat, Sahaflar Şeyhizade (Ö. H. 1264 = M. 1847), *Müstazraf çevirisi* ²⁰⁷.

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER :

Atasözleri ile deyimler arasında ahlâkî olanlar çoktur. Bu niteliği taşıyanlardan toplanan kitapların da ahlâkî eserler arasında ayrı bir yeri olmalıdır.

Türk Dil Kurumu, atasözleri ve deyimler üzerine bir kitap hazırlamıştır. Yakında basılacak olan bu eserde etraflı bir inceleme ile birlikte, bu konuda hazırlanmış yazma, basma 250 kitap ve yazı bibliyografyası eklenmiş olduğundan, bu bölümle ilgili fişlediğimiz eserleri burada vermeği gerekli bulmadık.

TÜRLÜ ESERLER :

Ahlâk ile ilgili çeşitli konuları, ya da ahlâkın belirli bahislerinden birini ele alıp işliyen eserler sayılamıyacak kadar çoktur. Tespit edebildiğimiz eserlerden başlıcaları :

Musa b. Hacı Hüseyin, İznikli (Ö. H. 836 = M. 1432), *Münebbihü'r-râkıdîn* (göz, kulak, dil, karm, el, tenasül aleti, hayattan gelen hayır ve şerler) ²⁰⁸.

Zaifî Pîr Mehmet b. Evrenos b. Nurettin, *Şabrü'l-meşâ'ib* ²⁰⁹.

Lamiî Mahmut Çelebi, (Ö. H. 978 = M. 1570), *Şerefü'l-insân* ²¹⁰.

Mustafa Âlî, Gelibolulu (Ö. H. 1008 = M. 1599), *Kavâ'idü'l-mecâlis*, H. 995 de yazılmıştır (10 bap, toplanma, konuşma, birlikte yaşama kuralları ve görenekleri) ²¹¹.

Seyyidî, *Ahlâk risâlesi*, yazıldığı tarih : H. 1039 ²¹².

²⁰⁶ *Dürer-i mülteka*ta, 1288 de Terakki gazetesinde tefrika edilmiştir.

²⁰⁷ *Müstazraf çevirisi*, basılmıştır.

²⁰⁸ *Münebbihü'r-râkıdîn*, Nuruosmaniye Ktp., No. 2611

²⁰⁹ *Şabrü'l-meşâ'ib*, Topkapı, Revan Ktp., No. 822, külliyatı içinde, v 169 b - 173 b.

²¹⁰ *Şerefü'l-insân*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, No. 551.

²¹¹ *Kavâ'idü'l-mecâlis*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 3951; Bayezit Ktp., No. 14032/2 (eski No. Hasan Fehmi Paşa, 362/2); Süleymaniye Ktp., Esat Ef. No. 2086/2; Millet Ktp., Reşit Ef. mecmua, 1146.

²¹² *Ahlâk risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut, No. 2082.

Yazarı bilinmiyen, *Ahlāk risālesi* ²¹³.

Nihalî İbrahim b. Süleyman Halife (Ö. H. 1200 = M. 1785), *Mir'â-tü'l-^çukalā* ²¹⁴.

Osman Hayrı, *Terbiyetü'l-ezhân* ²¹⁵.

Mustafa Hami Paşa, *Fazâ'il-i ^çaskeriyye* ²¹⁶.

Hasan Fehmi, *Taşhîh-i ahlāk* ²¹⁷.

Mustafa Şevket Paşa, *Burhân-ı hakîkat* ²¹⁸.

Sait, *Fazâ'il-i ahlākîyye ve Kemâlât-ı ^çilmiyye* ²¹⁹.

Ofî Mehmet Emin b. Hasan, *İrşād risālesi* (vazaif-i insaniye hakkında) ²²⁰.

Hüseyin Vasfi b. Ahmet Hulki, Filibeli, *Es' ile ve evvibe-i hikemiyye yahut Tenvîr-i efkâr* ²²¹.

Sait Paşa, Diyarbakırlı, *Takşîratü'l-insân* ²²².

Yazarı bilinmiyen, *Mecma'^çu'l-edeb* ²²³.

Dr. Hazik, *Vazâ'if-i vatanîyye* ²²⁴.

Mehmet Reşit, *Hıfz-ı şihhat-i ahlāk yahut Fezleke-i tıbb-ı rûhânî* ²²⁵.

M. Faik, *Sa'âdet-i ^çâ'ile* ²²⁶.

Abdurrahim, *Mühimmetü'z-zamân* ²²⁷.

Abidin Paşa (Ö. H. 1324 = M. 1906), *Sa'âdet-i dünyâ ve ahlāk-ı hamîde* ²²⁸, *Ma'âlî-i İslâmiyye* ²²⁹.

Ahmet Muhtar, Giritli, *Hikmet-i tefekkür* ²³⁰.

²¹³ *Ahlāk risālesi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut, No. 2138.

²¹⁴ *Mir'âtü'l-^çukalā*, İst. Üniver. Ktp., Ty, No. 262; Millet Ktp., Emiri, şeriye No. 665.

²¹⁵ *Terbiyetü'l-ezhân*, İstanbul, Mat. Âmire 1286.

²¹⁶ *Fazâ'il-i ^çaskeriyye*, İstanbul, Ceride-i askeriye Mat. 1290.

²¹⁷ *Taşhîh-i ahlāk*, İstanbul, Mihran Mat. 1299.

²¹⁸ *Burhân-ı hakîkat*, İstanbul, Mihran Mat. 1299.

²¹⁹ *Fazâ'il-i ahlākîyye*, İstanbul, Kantar Biraderler Mat. 1299.

²²⁰ *İrşād risālesi*, İstanbul, İbrahim Ef. Mat. 1304, taşbasması.

²²¹ *Es'ile ve evvibe-i hikemiyye*, İstanbul, Mat. Âmire 1305.

²²² *Takşîratü'l-insân*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1307.

²²³ *Mecma'^çu'l-edeb*, İstanbul, Ş. Sahhafiye-i Osmaniye Mat. 1307.

²²⁴ *Vazâ'if-i vatanîyye*, İstanbul, K. Bedrosyan Mat. 1309.

²²⁵ *Hıfz-ı şihhat-ı ahlāk*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1311.

²²⁶ *Sa'âdet-i ^çâ'ile*, İstanbul 1316.

²²⁷ *Mühimmetü'z-zamân*, Kazan 1899.

²²⁸ *Sa'âdet-i dünyâ*, Rodos 1312, İstanbul, Arekel Mat. 1317.

²²⁹ *Ma'âlî-i İslâmiyye*, İstanbul, Tahir Bey Mat. 1318.

²³⁰ *Hikmet-i tefekkür*, İstanbul, Mahmut Bey Mat. 1318.

Mehmet Sait, *Ma'kes-i fazîlet* ²³¹.

Mehmet Hilmi, *Mir'ât-ı vazâ'if-i insâniyye* ²³².

Ebü'l-muammer Fuat, *Vazâ'if-i 'â'ile* ²³³.

İsmail Fethi, *Hikmet-i beşer* yahut *'Irfân u Kemâl* ²³⁴.

Ali Rıza, *Mecami'u'l-mahâsin* ²³⁵.

Osman Fahri, *Muşâhabât-ı ahlâkiyye* ²³⁶.

Ali Seydi, *Muşâhabât-ı ahlâkiyye* ²³⁷.

Nazım, *Muşâhabât-ı ahlâkiyye* ²³⁸.

Yazarı bilinmiyen, *'İlm-i edeb ve Merâsim-i ülfet ü ünsiyyet* ²³⁹.

AÇIKLAMA :

1 — Bu yazımıza, türlü kaynaklardan tarayıp fişlediğimiz eserleri değil, yalnız kitaplarda bulup tespit edebildiklerimizi aldık. Meselâ, kaynaklardan taradığımız ahlâkî eserler arasında, Şeyh Cemalettin Mehmet b. Aksarayî (Ö. H. 791 = M. 1388) nin *Ahlâk-ı Cemalî*, Mehmet İbni Melezkade (Ö. H. 850 = 1446) nin *Bahrü'l-hikem*, Şehzade Korkut (Ö. H. 918 = M. 1512) un *Reddü'n-nefsi'l-câmi'a ilâ'l-a'mâli's-şâliha*, Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi (Ö. H. 932 = M. 1525) nin *'İlm-i ahlâk* adlı kitapları gibi daha bir çok eserler vardır. Bu eserler, gerek yazarlarının kişiliği, gerek yazıldıkları tarihin eksikliği bakımından önemlidir. Ancak araştırdığımız kitaplarda bu eserleri bulamadığımız için almadık.

2 — Ahlâkî eserler için yalnız İstanbul ve Ankara'daki kitaplıklar taranmıştır.

3 — Kitap adları transkripsiyonla tesbit edilmiştir.

4 — Yazarlardan, yalnız Arap ve İranlı olanların adları transkripsiyonla tespit edilmiş, Türk adlarında transkripsiyon kullanılmamıştır. Bundan başka, Türk adları bugünkü söylenişe göre yazılmıştır : Şemsettin Mehmet gibi. Bu ad, Arap ve İranlı yazarlardan birinin olunca, Şemsü'd-din Muhammed şeklinde tespit edilmiş, hem de transkripsiyonla belirtilmiştir.

²³¹ *Ma'kes-i fazîlet*, İstanbul, A. Asadoryan (Ş. mürettibiye) Mat. 1319.

²³² *Mir'ât-ı vazâ'if-i insâniyye*, İstanbul, Nefaset Mat. 1327.

²³³ *Vazâ'if-i 'â'ile*, İstanbul 1328.

²³⁴ *Hikmet-i beşer*, İstanbul, Yeni Osmanlı Mat. 1329.

²³⁵ *Mecmi'u'l-mahâsin*, İstanbul, Şems Mat. 1332 - 1330.

²³⁶ *Muşâhabât-ı ahlâkiyye*, İstanbul, Ş. mürettibiye Mat. 1332.

²³⁷ *Muşâhabât-ı ahlâkiyye*, İstanbul, Ş. mürettibiye Mat. 1334.

²³⁸ *Muşâhabât-ı ahlâkiyye*, İstanbul, Hilâl Mat. 1337.

²³⁹ *'İlm-i edeb*, nerede ve hangi tarihte basıldığı kayıtlı değil.